

Terörün BRICS ve MINT Ülkelerindeki Turizm Faaliyetleri Üzerine Etkisi

Öz

Küreselleşen dünya ekonomisinde, ekonomik açıdan belirsizliklere sebep olacak olaylar bütün ülkeleri etkilemektedir. Son yıllarda dünya ekonomisi içerisinde hızlı gelişimi ve ekonomilere olan katkısı sebebiyle turizm ülkeler açısından büyük önem kazanmıştır. Bununla birlikte, tüm dünyada artış eğiliminde olan terör olayları turizm hareketliliğini etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, son yıllarda yaşanan terör olaylarının BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ve MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) ülkelerini ziyaret eden turist sayısına olan etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, 2002-2013 dönemi inceleme konusu yapılmıştır. Ekonometrik yöntem olarak, Konya (2006) tarafından önerilen SUR modeline dayalı bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, ele alınan BRICS ve MINT ülkelerinden yalnızca Meksika'da turizmden terörizme doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Terörizm, Turizm, BRICS, MINT*

Effects of Terror on Tourism Activities in BRICS and MINT Countries

Abstract

In the globalized world economy, economic events that bring about uncertainties have an impact on all countries. Tourism has been gaining importance in the world economy with its rapid development and significant contributions to the economy. In the meantime, increasing terror events all around the world have been affecting tourism mobility. This study aims to investigate the effects of terror events occurred in recent years on the tourist arrivals in BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) and MINT (Mexico, Indonesia, Nigeria and Turkey) countries. For this aim, bootstrap causality test based on SUR model, which was suggested by Konya (2006), was employed to data from the period 2002-2013. According to the empirical results, a unidirectional causality from tourism to terror was found only in Mexico.

Keywords: *Terrorism, Tourism, BRICS, MINT*

Selim BAŞAR¹
Serkan KÜNÜ²
Sertaç HOPOĞLU³

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, selim@atauni.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, serkunu@gmail.com

³ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sertac.hopoglu@igdir.edu.tr

I. GİRİŞ

Terörizmin ekonomik etkileri, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonraki son on yıl içinde araştırmacıların giderek ilgi gösterdikleri bir konu haline gelmiştir. Son yıllarda gerçekleşen terör olayları ekonomideki temel dinamikler üzerinde birçok etki yaratmaktadır. Terör küresel ekonominin işleyişinin sorunsuz devam edebilmesi için günümüz dünyasında önlem alınması gereken bir unsurdur. Terörizm, etkili olduğu ülkelerin ekonomilerine ve kurumlarına olan güveni azaltarak, belirsizlik ve riski artırarak finansal piyasaları olumsuz etkileyebilmekte, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, tüketim ve tasarruflar, kamu harcamaları gibi birçok makro değişken üzerinde saptırıcı etkileri olabilmektedir. Teröre maruz kalan gelişmiş ülkelerde olumsuz etkiler, sadece belirli sektörlerdeki yavaşlama veya gerileme ile sınırlı kalabilmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde tüm ekonomiye yayılan olumsuz makro etkiler ortaya çıkabilmektedir (Sandler ve Enders, 2008).

Terörizm ve ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar çoğunlukla terörizmin makro düzeydeki etkenler üzerindeki etkileri ve çeşitli ulusal sektörler üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bu sektörlerden birisi ve belki de en önemlisi turizm sektörüdür. Tüm dünyada refahın yükselmesinin bir sonucu olarak artan harcanabilir gelir düzeyleri, yeni bir küresel orta direk sınıfın oluşması ve bu sınıfın artan gezi ve eğlence talebi, gelişen ulaştırma teknolojileriyle birlikte ulaşım maliyetlerinin düşmesi ve ulaşım erişiminin artması hanehalkı turizm talebini artırırken, değer zincirlerinin küreselleşmesi ile birlikte işletmelerin küresel bağlantılarının artması, yeni iletişim teknolojilerinin pazarlamada etkin kullanımı ve yeni birçok turizm hizmetinin ortaya çıkmasıyla birlikte artan seyahatler turizm sektörünü önemli bir küresel sektör haline getirmiştir (Turner ve Sears, 2013: 64). Dünya nüfusundaki artış, işgücünün kentsel alanlarda yoğunlaşması ve ücretli işlerde istihdam edilmesi eğilimi devam ettikçe dünya turizmi gelecekte de büyüyen bir sektör olmaya devam edecektir (Dwyer, 2015). UNWTO'ya göre 2014 yılında turizm sektörü tüm dünya Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasının (GSYİH) %9'unu üretmiş, tüm dünya ihracatının %6'sı ve tüm dünyadaki hizmet ihracatının %30'u turizmden kaynaklanmış olup, turizm ihracat hacmi 1,5 Trilyon dolar olarak gerçekleşmiş ve dünya üzerindeki her 11 çalışandan

1'i, doğrudan veya dolaylı olarak, turizm ile ilişkili işlerde istihdam edilmiştir (UNWTO, 2015). Emek-yoğun yapısı ve doğrudan döviz geliri sağlaması nedeniyle turizm sektörü hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için stratejik bir sektördür. Özellikle yükselen ekonomiler ve gelişmiş ülkelerin turizm faaliyetlerinin sekteye uğraması sektörün diğer ulusal sektörlerle olan yatay ve dikey bağlantıları nedeniyle önemli bir politika sorunu haline gelmektedir (Gouveia, Guerreiro ve Rodrigues, 2013: 77). Bu nedenle, turizmin gelişimine ve sürdürülebilirliğine olan yapısal engellerin ortadan kaldırılması için politika düzeyinde önlemler geliştirilmesi gerekmektedir (Blanke, Chiesa ve Crotti, 2013: 6).

Terörizm ve siyasi karmaşanın turizm üzerindeki etkileri değişik kanallarla ortaya çıkabilmektedir (Haddad, Nasr, Ghida ve Al Ibrahim, 2015). En önemli doğrudan etki terörün hedefi olan ülkelere olan turist akımlarının azalması ve turizm gelirlerinin düşmesidir. Gelişmekte olan ülkelerde güvenlik düzeyindeki değişikliklerin gelen turist sayısına olumsuz etkileri olduğu bildirilmektedir (Ghaderi, Saboori ve Khoskham, 2016). Turistler güvenli destinasyonlara seyahat etmeyi tercih etmekte, yaralanma, ölüm veya yüksek düzeyde psikolojik strese maruz kalabilecekleri ortamlardan uzak durmaktadırlar. Bir terör saldırısından veya suç oranlarındaki bir artıştan sonra turistler ilk tercihleri olan ülkeyle benzer özellikleri olan daha güvenli ülkelere doğru tercihlerini değiştirebilmekte veya seyahatlerini iptal edebilmektedirler (Santana-Gallego, Rosello-Nadal ve Fourie, 2016). Terör olayının yaşanmamış olması durumunda tercihlerini bu ülkeler yönünde kullanacak olan birçok turist, kendilerine aynı faydayı sağlayacak daha güvenli buldukları diğer ülkeleri tercih ederek teröre maruz kalan ülkenin ihracat gelirlerine doğrudan etki edebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için önemli bir ihracat kalemi olan turizm, bu ülkelerde yaşanan herhangi bir terör olayının ardından oluşan olumsuz algı nedeniyle zarar görmektedir. Terör olayları ve suç turizm destinasyonlarının imajını zedelemekte ve potansiyel turistlerin destinasyon seçimini olumsuz etkilemektedir (Baker, 2014). Uluslararası turizm talebinin büyük bir oranı, her ne kadar son yıllarda Çin, Rusya ve Hindistan gibi yükselen ekonomiler (emerging economies) olarak tabir edilen ülkelerde payı artış göstermiş olsa da, kişi başına düşen geliri ve nüfus yaş ortalamaları yüksek olan ge-

lişmiş ülkelerden kaynaklanmaktadır (ITB, 2015, Jenkins, 2015: 145). Kısacası, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler için önemli kaynak pazarlardır. Gelişmekte olan ülkeler veya komşularındaki terör olayları, kaynak pazarlardaki medyanın da etkisiyle (Baker, 2014, Ghaderi, Saboori ve Khoskham, 2016) bu ülkelere olan turist sayılarında dalgalanmalara neden olabilmektedir. Bu çalışmada BRICS ve MINT ülkelerinde terör olaylarının gelen turist sayılarına olan etkileri 2002-2013 dönemi için araştırılmaktadır.

II. LİTERATÜR ÖZETİ

Terörizmi konu alan uygulamalı çalışmalarda önemli zorluklardan biri terörizmin nasıl tanımlandığıyla ilgilidir. Son yıllarda yaşanan terör olaylarında değişik ülkelerden birçok bireyin ortak hareket etmesi, terörü sadece ulusal bir olay olmaktan çıkarmıştır. Bunun yanı sıra, gelişen iletişim teknolojileri terör olaylarının sınırlar arasında organize edilmesine veya tehdidin teröre maruz kalan ülkenin dışına ulaştırılmasına da olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla küresel veya uluslararası terör veya sadece ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşen terör arasında bir ayırım yapmak gerekebilmektedir. Bununla birlikte, uygulamalı çalışmanın amacına göre değişik terörizm tanımları kullanılabilir. Bu çalışmada terörizm “siyasi amaçlara yönelik olarak yurtiçinde veya yurtdışında gerçekleşen ve şiddet içeren her türlü olay” olarak ele alınmıştır.

Terörün iktisadi performans üzerindeki etkisi çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu çalışmalardan bazıları terörün büyüme üzerinde olumsuz etkilere yol açtığını ileri sürmüşlerdir. Gries, Krieger ve Meierrieks (2011) Hsiao-Granger yöntemi kullanarak yedi Batı Avrupa ülkesi için yaptıkları çalışmada, Portekiz’de yurtiçi terör eylemlerinin ekonomik performans üzerinde etkisi olduğunu bulmuşlardır. Gaibulloev ve Sandler (2008), 1971-2004 dönemi verilerini kullanarak 18 Batı Avrupa ülkesi için yaptıkları çalışmada, uluslararası ve yurtiçi terörizmin etkisini ayrı ayrı incelemişler ve her iki terörizm çeşidinin de büyümeyi olumsuz olarak etkilediği sonucuna varmışlardır.

Literatürdeki bazı çalışmalar ise terör eylemlerinin iktisadi performans üzerinde etkili olmadığını ileri sürmektedir. Blomberg, Hess ve Orphanides (2004) 177 ülkeyi 1968-2000 dönemi verile-

rini kullanarak ele aldıkları çalışmada, uluslararası terörizmin ekonomik büyüme üzerinde ortalama olarak küçük ve sürekli olmayan olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Meierrieks ve Gries (2012) 18 Latin Amerika ülkesinden oluşan bir panelde 1970-2007 dönemi için terörizmin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Meierrieks ve Gries (2010) 83 ülkeden oluşan bir panelde 1972-2007 dönemi için terörün ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilediği yönünde bir bulgu elde etmemişlerdir. Benzer bir sonuç, 1970-2007 döneminde uluslararası terörizmin büyüme üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşan Gaibulloev, Sandler ve Sul (2010) tarafından da elde edilmiştir. Drakos ve Kallandranis (2015) ise terörizmin olumsuz ekonomik etkilerinin geçici olduğunu ve hiçbir denge modelinde terörizmin açıkça içerilmediğini, bu etkilerin korku, risk, belirsizlik vb. aracılığıyla ekonomiye dolaylı olarak yansıtıldığını bildirerek, terörizmin esas etkisinin bu “Ekonomik Duyarlılık” (Economic Sentiment) ile kendini gösterdiğini savunmaktadırlar. 27 AB ülkesi için Drakos ve Kallandranis (2015), terörizmin Ekonomik Duyarlılık üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ve bunun 11 Eylül sonrası dönemde AB ülkelerinde daha belirgin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bilgel ve Karahasan (2015), PKK terörünün Doğu ve Güneydoğu Bölgesi’ndeki illerde kişi başına reel gelirin %6,6 düşmesine neden olduğunu ortaya koyarak, terörün bu bölgelerin ekonomik geri kalmışlığının ana nedeni olduğunu savunmuşlardır.

Terör eylemlerinin turizm üzerindeki etkileri özellikle son dönemlerde üzerinde durulan konulardan birisidir. Turizm talebi ve havayolu yolculuğuna olan talep terör saldırılarından kaynaklanan tüketici algısı değişikliği, araştırmacılar tarafından ilgi gösterilen bir konu olagelmiştir. Uygulamalı çalışmalarda elde edilen sonuçlar genellikle turizm talebi üzerinde terörün olumsuz bir etkisi olduğu yönündedir (Llusa ve Tavares, 2006). Enders ve Sandler (1991) 1970-1999 dönemi verileri kullanarak İspanya için yaptıkları ve VAR yöntemini kullandıkları çalışmalarında, terör olaylarının İspanya’ya gelen turist sayısında önemli düşüşe neden olduğunu göstermişlerdir. Enders, Sandler ve Parise (1992) ARIMA modeli yardımıyla 1974-1988 arasında Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan terörizmin turizm gelirlerini düşürücü ve turist akışlarını diğer ülkelere saptırıcı etkileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Lean ve Smyth (2009),

yapmış oldukları çalışmalarında Asya da meydana gelen mali kriz, kuş gribi ve terör olaylarının Malezya'ya gelen turist sayıları üzerine etkilerini incelemiş ve Malezya'nın turizm sektörünün sürdürebilir olduğunu, şokların turist gelişleri üzerinde sadece geçici etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Raza ve Jawaid (2013) tarafından Pakistan üzerine yapılan çalışmada 1980-2010 dönemi için terörün turizmi olumsuz olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Terörist saldırılar, hedef olan ülkelerdeki turizm şirketlerinin piyasa değerini de düşürebilmektedir (Madanoğlu, Olsen ve Kwansa, 2007). Drakos ve Kutun (2003) İsrail, Türkiye ve Yunanistan için gerçekleştirdikleri çalışmada, Enders vd. (1992)'nin geliştirdiği ARIMA yöntemi kullanarak 1991-2000 döneminde bu ülkelerde gerçekleşen yurtiçi kaynaklı terör olaylarının turizmin piyasa payını önemli ölçüde (yaklaşık olarak, İsrail'de %1, Türkiye'de %5 ve Yunanistan'da %9) azalttığını ortaya koymuşlardır.

Türkiye'de turizm sektörünün gelişmesi ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamıştır. Ancak yatırımların ülkenin özellikle batı ve güneyindeki sahil bölgelerinde yoğunlaşması, ülke içindeki bölgesel dengesizlikleri artırmaktadır. Bunun yanı sıra, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde meydana gelen terör olayları gerek genel gerek bölgesel anlamda turist akışına sekte vurmakta ve bu bölgelere olan turizm yatırımlarını caydırıcı olmaktadır (Tosun, Timothy ve Öztürk, 2003). Son yıllarda "Çözüm Süreci" ile görülen siyasi uzlaşma arayışının yarattığı ortamın özellikle Güneydoğunun bazı illerinde turizm yatırımlarını artırdığı, ancak 2015 yılı yazında terör olaylarının hızlı yükselişinin turizmi olduğu kadar diğer sektörleri de olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Emsen ve Değer (2004) yapmış oldukları çalışmada terör olaylarının turizm gelirleri üzerinde olumsuz etki yaptığını ortaya koymuşlardır. Yaya (2009) 1985-2006 döneminde terörün Türk turizmi üzerindeki etkisinin olumsuz ancak küçük olduğunu, bu etkinin yıllar boyunca kümülatif olarak sektörün zararını artırdığını belirterek, Türk turizminin genel olarak sınırları dışında gerçekleşen terör olaylarından etkilenmediği sonucuna varmıştır. Arana ve Leon (2008) 11 Eylül olaylarının kısa dönem etkilerini araştırdıkları çalışmalarında turistlerin varış yeri algılarının olumsuz anlamda etkilendiği sonucunu bulmuşlar ve Türkiye'nin Akdeniz'deki diğer tu-

rizm ülkelerine göre bu etkiyi daha fazla hissettiğini belirtmişlerdir. Feridun (2011) ARDL yaklaşımını kullanarak Türkiye'de 1986-2006 dönemi için terörün Türkiye turizmi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Altay, Ekinçi ve Peçe (2013) Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan için terörün ekonomi üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için 1996-2010 dönemini kapsayan bir çalışma yapmışlar ve bu çalışmanın sonucunda özellikle turizm olmak üzere, terörün analize tabi tutulan tüm ekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Murat, Şener ve Yılcı (2013) Türkiye'ye gelen turist sayıları üzerinde iktisadi krizler, doğal afetler ve terör olaylarının etkisini inceleyen çalışmalarında ortaya çıkacak negatif ve pozitif şokların turist sayısı üzerindeki etkisinin kısa dönemde bir değişime neden olduğunu ancak uzun dönemde gelen turist sayısının bir süre sonra eski düzeyine döneceğini ortaya koymuşlardır. Saha ve Yap (2014) ise terörizmin turizm üzerindeki olumsuz etkilerinin siyasi istikrarsızlık altında daha da şiddetlendiğini öne sürmüşlerdir.

III. TERÖRÜN TURİZM ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK TAHMİNİ

Bu çalışmada, terörizm ve turizm arasındaki ilişki BRICS ve MINT ülkeleri için 2002-2013 döneminde panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışmada terörizmi ölçmek için uluslararası terörizm endeksi; turizm faaliyetini ölçmek için ise gelen turist sayısı kullanılmıştır. Uluslararası terörizm endeksi, Terörizm Çalışmaları ve Terörizmin Yanımları Ulusal Konsorsiyumu tarafından toplanan uluslararası terörizm veri tabanına dayanmaktadır. Uluslararası terörizm veri tabanı dünya üzerinde meydana gelen terör faaliyetlerini ele alan en kapsamlı veri seti durumundadır. Uluslararası terörizm endeksi 2000 yılından beri 162 ülke için terörizm eğilimindeki değişimleri analiz etmektedir (GTI, 2015:2). Gelen turist sayısı verileri Dünya Bankası Gelişme Göstergesinden (WDI) alınmıştır.

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Konya (2006) tarafından önerilen panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Konya (2006) panel nedensellik analizi SUR (Seemingly Unrelated Regression) modeline dayanmaktadır. Çünkü ele alınan serilerde yatay kesit bağımlılığı varsa SUR modeli OLS (Ordinary Least Square) yöntemine göre daha et-

kili olmaktadır (Zellner, 1962: 363). Konya (2006) panel nedensellik analizine göre seriler arasındaki nedensellik ilişkisi aşağıdaki eşitlikler vasıtasıyla belirlenmektedir.

$$\begin{aligned} y_{1,t} &= \alpha_{11} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{11i} y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{11i} x_{1,t-i} + \varepsilon_{11t} \\ y_{2,t} &= \alpha_{12} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{12i} y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{12i} x_{2,t-i} + \varepsilon_{12t} \\ y_{N,t} &= \alpha_{1N} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1Ni} y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1Ni} x_{N,t-i} + \varepsilon_{1Nt} \end{aligned} \quad (1)$$

ve

$$\begin{aligned} x_{1,t} &= \alpha_{21} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{21i} y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{21i} x_{1,t-i} + \varepsilon_{21t} \\ x_{2,t} &= \alpha_{22} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{22i} y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{22i} x_{2,t-i} + \varepsilon_{22t} \\ x_{N,t} &= \alpha_{2N} + \sum_{i=1}^{ly_{21}} \beta_{2Ni} y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2Ni} x_{N,t-i} + \varepsilon_{2Nt} \end{aligned} \quad (2)$$

Eşitlik 1 ve 2'de y gelen turist sayısını, x ise terörizm endeksini göstermektedir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesi için yukarıdaki eşitlikler SUR modeli tahmin edilmektedir. Nedensellik ilişkilerinin belirlenmesinde seriler arasındaki ilişkilerden dolayı gecikme uzunluklarına hassas olabilmektedir. Konya (2006)'yı takip ederek Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerince gecikme uzunlukları belirlenebilmektedir. Sonuç olarak katsayılara uygulanan Wald testi sonucunda nedensellik ilişkileri ortaya koyulabilmektedir. Eğer δ_{11i} ve β_{21i} katsayılarına uygulanan Wald testi sonucunda elde edilen istatistik değeri bootstrap tablo değerinden büyük ise seriler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu söylenmektedir. Diğer taraftan δ_{11i} ve β_{21i} katsayılarına uygulanan Wald testi sonucunda elde edilen istatistik değerinden yalnızca biri bootstrap tablo değerinden büyük ise X ve Y arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu söylenmektedir. Fakat δ_{11i} ve β_{21i} katsayılarına uygulanan Wald testi sonucunda elde edilen istatistik değerinden her ikisi de bootstrap tablo değerinden küçük ise X ve Y arasında nedensellik ilişkisi olmadığı söylenmektedir.

IV. AMPİRİK BULGULAR

BRICS ve MINT ülkeleri için 2002-2013 döneminde turizm ile terörizm arasındaki ilişki eşitlik (1) ve (2) tahmin edilmesinin ardından katsayılara Wald testi uygulanmasıyla nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Analize konu olan serilerin öncelikle doğal logaritması alınmıştır. Yatay-kesit bağımlılığının araştırılması için Baltagi, Feng ve Kao (2012), Breusch-Pagan (1980) ve Pesaran (2004) tarafından önerilen LM testleri ile Pesaran (2004) tarafından önerilen CD testi kullanılmıştır. Yatay-kesit bağımlılığı testleri sonuçları Tablo 1'de görülebilmektedir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı

	Terörizm	Turizm
Breusch-Pagan LM	79.90*	226.66*
Pesaran LM	4.11*	21.40*
Baltagi, Feng ve Kao LM	3.70*	21.00*
Pesaran CD	0.46	11.26*

*,** ve *** boş hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 1'de değişkenlere ait yatay-kesit bağımlılığını ölçmek için kullanılan testlerin sonuçları görülebilmektedir. Terörizm değişkeni için yapılan Breusch-Pagan, Pesaran LM ve Baltagi, Feng ve Kao yatay-kesit bağımlılığı testleri sonucunda yatay kesit bağımlılığının olmadığını gösteren boş hipotez %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir. Dolayısıyla SUR modelinin uygulanması OLS modeline göre daha etkindir. Aynı şekilde turizm göstergesi olarak seçilen gelen turist sayısı testleri sonucunda yatay kesit bağımlılığının olmadığını gösteren boş hipotez %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir.

Yatay-kesit bağımlılığı testleri sonucunda serilerin bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Konya (2006) tarafından önerilen SUR modeline dayalı bootstrap Granger nedensellik testi ile test edilebilmektedir. Granger nedensellik testi gecikme uzunluğuna karşı hassas olduğu için eşitlik (1) ve (2) tahmin edilirken gecikme uzunluklarının 1 ile 2 gecikmeler arasında olduğu varsayılmıştır. Gecikme

1 Bootstrap kritik değerleri elde edilirken 100000 simülasyon yapılmıştır.

seçimlerinde kombinasyon yapılırken Akaike Bilgi Kriteri dikkate alınmıştır. Tablo 2’de bootstrap nedensellik testi sonuçları görülebilmektedir.

Elde edilen bulgulara göre ele alınan BRICS ve MINT ülkelerinden yalnızca Meksika’da turizmden terörizme doğru nedensellik olduğunu gösteren test istatistiği (81.33) %5 anlamlılık seviyesinde (79.69) bootstrap kritik değerinden büyük olduğu için boş hipotez reddedilmiştir. Buna göre Meksika için ele alınan dönemde terörizmden turizme doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Tablo 2’de terörizmin bir gecikmeli değerinin katsayısı da görülebilmektedir. Ele alınan ülkelerden Meksika için hesaplanan katsayı pozitif olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye için terörizmden turizme doğru %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde 2002-2013 döneminde nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu ülkelerden Türkiye ve Nijerya için hesaplanan katsayı pozitif olarak tespit edilirken diğer ülkeler için negatif olarak tespit edilmiştir.

V. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Terör olaylarının etkilediği sektörler bakımından bakıldığında zaman kırılganlığı en fazla olan sektörlerin ilk sıralarında turizm sektörü yer almaktadır. Konu ile ilgili araştırmalar artarak devam etmektedir. Bu çalışmada, son yıllarda yaşanan terör olaylarının BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Gü-

ney Afrika) ve MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) ülkelerini ziyaret eden turist sayısına olan etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre terörizm ele alınan ülkelerden yalnızca Meksika’nın turizm faaliyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Elde edilen bu sonuç terörün turizm üzerinde etkili olduğunu savunan Emsen ve Değer (2004), Feridun (2011) ve Altay, Ekinci ve Peçe (2013) ile uyumludur. Bu durumun Meksika’nın en önemli kaynak pazarı olan ABD’den kaynaklandığı düşünülmektedir. Meksika’da terör olaylarının artışı Amerikan turistlerini yine yakın olan Karayipler gibi dış pazarlara veya kendi iç pazarlarına yönlendirebilmektedir.

Diğer ülkeler içinse terörün turizm üzerinde etkili olduğuna dair bulgulara ulaşılamamıştır. Bazı çalışmalarda ise terör olaylarının turizm üzerindeki etkisinin geçici olduğu ve uygulanacak politikalar ile turist sayısının artırılacağı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar ise Yaya (2009), Lean ve Smyth (2009) ve Murat, Şener ve Yılcı (2013) tarafından yapılan çalışmalar ile uyumludur. Nitekim, Smyth, Nielsen ve Mishra (2009) da Endonezya’nın en önemli cazibe merkezi olan Bali’de 2002 yılında gerçekleşen terör olaylarının ana kaynak pazarlardan olan turist akımına etkilerinin geçici olduğu ve Bali’de turizm sektörünün sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir sonuç Bhattacharya ve Narayan (2005) tarafından Hindistan için bulunmuştur.

Tablo 2: Bootstrap Nedensellik Sonuçları ($ly_1 = lx_1 = 1$)

Ülkeler	Katsayı	X ² İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri		
			1%	5%	10%
Brezilya	-0.06	14.97	261.20	90.13	51.43
Rusya	-0.10	0.23	158.67	55.15	31.85
Hindistan	-0.03	0.13	206.78	79.35	47.25
Çin	-0.47	0.83	293.54	104.25	61.43
Güney Afrika	-0.07	4.35	192.22	68.58	38.80
Meksika	0.07	81.33**	218.38	79.69	47.52
Endonezya	-0.32	8.20	184	66.85	39.27
Nijerya	0.04	0.16	121.21	48.12	29.32
Türkiye	0.39	2.06	270.24	86.17	48.04

H_0 : Terörizm turizmin nedeni değildir. **. ** ve boş hipotezin sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde reddedildiğini göstermektedir.

Dolayısıyla, turizm endüstrisi belirli bir olgunluğa erişmiş ülke ve bölgelerde, terörizmin gelen turist sayısı üzerindeki etkilerinin geçici olduğu söylenebilir. Ek olarak, terör olaylarının bölgeselliği ve Bassil (2014) tarafından bildirildiği üzere can kaybı sayısına göre “yoğunluğu”, ele alınan ülkelere olan turist akımlarına değişik düzeylerde etki edilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye gibi turizm sektörünün önemli olduğu ülkelerde turist akışının sorunsuz sürmesi için önlemler alınması elzemdir. Bu önlemlerin en önemlisi terör olaylarından olumsuz etkilenen kaynak pazarlardaki algıyı değiştirecek kampanyaların, önemli turizm merkezlerinde alınacak titiz güvenlik önlemleriyle birlikte yürütülmesidir.

Çalışmada nedensellik analizinden yararlanılması ve değişken sayısının az olması önemli kısıtlardır. Gelecek dönem çalışmalarda farklı yöntemler kullanılması yararlı olacaktır. Elde edilen sonuçlar ışığında terörün turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerinin ülkeden ülkeye değiştiği söylenebilir. Sandler (2014) tarafından da belirtildiği üzere terörü tetikleyen nedenlerin karmaşıklığı, yaşadığımız çağa göre yapısının değişim göstermesi ve terörün makroekonomik etkileri araştırılırken çeşitli sapmaların göz ardı edilebilmesi nedeniyle terörün ekonomik etkilerinin tam anlamıyla anlaşılması söz konusu değildir. Bu nedenle terörün tüm sektörler üzerindeki etkisi gelecekte de önemli bir araştırma konusu olmaya devam edecektir. Hem literatürdeki çalışmalardan elde edilen sonuçlar hem de bu çalışmanın bulguları birlikte değerlendirildiğinde, terör eylemlerinin turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerinin araştırılmasına devam edilmesinin yararlı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

ALTAY, H., A. EKİNCİ, ve M.A. PEÇE; (2013), “Ortadoğu’da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine Bir İnceleme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, ss. 267-288.

ARANA, J.E. and C.J. LEON; (2008), “The Impact of Terrorism on Tourism Demand”, *Annals of Tourism Research*, 35(2), pp. 299–315.

BAKER, D. Mc. A.; (2014), “The Effects of Terrorism on the Travel and Tourism Industry,” *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 2(1), pp. 58-67.

BALTAGI, B. H., Q. FENG and C. KAO; (2012), “A Lagrange Multiplier Test for Cross-sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model”, *Journal of Econometrics*, 170, pp.164-177.

BASSIL, C.; (2014), “The Effect of Terrorism on Tourism Demand in the Middle East”, *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 20(4), pp. 669-684.

BHATTACHARYA, M. and P.K. NARAYAN; (2005), “Testing for the random walk hypothesis in the case of visitor arrivals: evidence from Indian tourism”, *Applied Economics*, 37(13), pp. 1485-1490, doi: 10.1080/00036840500109332.

BİLGEL, F. and B.C. KARAHASAN; (2015), “The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey”, *Journal of Conflict Resolution*, pp. 1-23, doi:10.1177/0022002715576572.

BLANKE, J., T. CHIESA and R. CROTTI; (2013), “Chapter 1.1. The Travel & Tourism Competitiveness Index 2013: Contributing to National Growth and Employment”, in *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 Reducing Barriers to Economic Growth and Job Creation*, (J. Blanke and T. Chiesa, eds.), pp. 3-41, Geneva: World Economic Forum.

BLOMBERG, S., G. D. HESS and A. ORPHANIDES; (2004), “The Macroeconomic Consequences of Terrorism”, *Journal of Monetary Economics*, 51, pp. 1007-1032.

BLOMBERG, S.B., G.D. HESS and A. WEERAPANA; (2004), “An Economic Model of Terrorism”, *Conflict Management and Peace Science*, 21(1), pp. 17-28.

BREUSCH, T. and A. PAGAN; (1980), “The Lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics”, *Reviews of Economics Studies*, 47, ss. 239–253.

DRAKOS, K. and C. KALLANDRANIS; (2015), “A Note on the Effect of Terrorism on Economic Sentiment”, *Defence and Peace Economics*, 26(6), pp. 600-608, doi: 10.1080/10242694.2015.1016295.

DRAKOS, K. and A.M. KUTAN; (2003), “Regional effects of terrorism on tourism in three Mediterranean countries”, *Journal of Conflict Resolution*, 47(5), pp. 621-641.

DWYER, L.; (2015), “Globalization of tourism: Drivers and outcomes”. *Tourism Recreation Research*, 40(3), pp. 326-339, doi: 10.1080/02508281.2015.1075723.

EMSEN, Ö.S ve M.K. DEĞER (2004), “Turizm Üzerine Terörizmin Etkileri: 1984-2001 Türkiye Deneyimi”, *Akdeniz İİBF Dergisi* (7), 2004, ss. 67-83.

ENDERS, W. and T. SANDLER; (1991), “Causality between transnational terrorism and tourism: The case of Spain”, *Terrorism*, 14, pp. 49-58.

ENDERS, W., T. SANDLER, and G. F. PARISE; (1992), “An econometric analysis of the impact of terrorism on tourism”, *Kyklos*, 45, ss. 531-554.

FERIDUN, M.; (2011), “Impact of terrorism on tourism in Turkey: empirical evidence from Turkey”, *Applied Economics*, 43(24), pp. 3349-3354, doi: 10.1080/00036841003636268.

GAIBULLOEV, K. and T. SANDLER; (2008), “Growth Consequences of Terrorism in Western Europe”, *Kyklos* 61(3), pp. 411-424.

GAIBULLOEV, K., T. SANDLER and D. SUL; (2010), “New Empirics of Transnational Terrorism and Its Impact on Economic

- Growth," *Third Annual Conference on Terrorism and Policy*, Center for Global Collective Action, University of Texas at Dallas, Richardson, TX, May 20, 2010.
- GHADERI, Z., B. SABOORI and M. KHOSHKAM; (2016), "Does security matter in tourism demand?", *Current Issues in Tourism*, pp. 1-14, doi: 10.1080/13683500.2016.1161603.
- GRIES, T. and D. MEIERRIEKS; (2010), "From Butter to Guns, from Guns to Butter? Causality Between Terrorism and Economic Development", *CEA Conference 2010*, Quebec City, May 2010.
- GRIES, T., T. KRIEGER and D. MEIERRIEKS; (2011), "Causal linkages between domestic terrorism and economic growth", *Defence and Peace Economics*, 22(5), pp.493-508.
- GOUVEIA, P.M.D.C.B., R.F.C. GUERREIRO and P.M.M. RODRIGUES; (2013), "The world tourism exports cycle", *Economic Bulletin and Financial Stability Report Articles*, Banco de Portugal, Economics and Research Department, pp. 69-91.
- GTI, (GLOBAL TERRORISM INDEX); (2015), <http://economic-sandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf>, 08.01.2016.
- HADDAD, C., A. NASR, E. GHIDA and H. AL IBRAHIM; (2015), "Chapter 1.3. How to Re-Emerge as a Tourism Destination After a Period of Political Instability", in *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 Growth through Shocks*, (R. Crotti and T. Misrahi, eds.), pp. 53-57, Geneva: World Economic Forum.
- ITB (Internationale Tourismus-Börse Berlin); (2015), *ITB World Travel Trends Report 2015/2016*, Berlin: Messe Berlin GmbH.
- JENKINS, C.L.; (2015), "Tourism policy and planning for developing countries: some critical issues", *Tourism Recreation Research*, 40(2), pp. 144-156, doi:10.1080/02508281.2015.1045363.
- JOHANSEN, S. and K. JUSELIUS; (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration- with Applications to the Demand for Money," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), pp. 169-210.
- KÓNYA, L.; (2006). "Exports and growth: Granger causality analysis on OECD Countries with a panel data approach". *Economic Modelling*, 23, pp. 978-992.
- LEAN, H.H. and R. SMYTH; (2009), "Asian Financial Crisis, Avian Flu and Terrorist Threats: Are Shocks to Malaysian Tourist Arrivals Permanent or Transitory?", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 14(3), pp. 301-321.
- LLUSA, F. and J. TAVARES; (2006), "Economics and Terrorism: What We Know, What We Should Know and the Data We Need", *Proceedings of the 10th Annual International Conference on Economics and Security*, Thessaloniki, Greece, 22-24 June, 2006.
- MADANOGLU, M., M. D. OLSEN and F.A. KWANSA; (2007), "The Impact of Terrorist Bombings on the Market Values of Hospitality and Tourism Enterprises: Global Evidence From Turkey, Spain, and Indonesia", *The Journal of Hospitality Financial Management*, 15(2), pp. 49-60, doi: 10.1080/10913211.2007.10653842.
- MEIERRIEKS, D. and T. GRIES; (2012), "Economic Performance and Terrorist Activity in Latin America", *Defence and Peace Economics*, 23(5), pp. 447-470, doi:10.1080/10242694.2012.656945.
- MURAT, S., S. ŞENER ve V.YILANCI; (2013), "İktisadi Krizler, Doğal Afetler, Terör Faaliyetleri Türkiye'ye Gelen Turistler Üzerinde Etkili mi?", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63(1), ss.1-15.
- PESARAN, M. H., Y. SHIN, and R. J. SMITH, (2001), "Bounds testing approaches to the analysis of level relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, pp. 289-326.
- PESARAN, M.H.; (2004), *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, CESifo Working Paper 1229; IZA Discussion Paper 1240.[970].
- RAZA, S.A. and S.T. JAWAID; (2013), "Terrorism and tourism: A conjunction and ramification in Pakistan", *Economic Modelling*, 33 (2013), pp. 65-70
- SAHA, S. and G. YAP; (2014), "The Moderation Effects of Political Instability and Terrorism on Tourism Development: A Cross-Country Panel Analysis", *Journal of Travel Research*, 53(4), pp. 509-521.
- SANDLER, T.; (2014), "The analytical study of terrorism: Taking stock", *Journal of Peace Research*, 51(2), pp. 257-271.
- SANTANA-GALLEGO, M., J. ROSELLO-NADAL and J. FOURIE; (2016), *The effects of terrorism, crime and corruption on tourism*, ERSA (Economic Research South Africa) Working Paper No. 595, April, 2016.
- SMYTH, R., NIELSEN, I and MISHRA, V.; (2009), " 'I've been to Bali too'(and I will be going back): are terrorist shocks to Bali's tourist arrivals permanent or transitory?", *Applied Economics*, 41(11), pp. 1367-1378, doi: 10.1080/00036840601019356.
- TOSUN, C., D. J. TIMOTHY and Y. ÖZTÜRK; (2003), "Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey", *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2-3), pp. 133-161, doi: 10.1080/09669580308667200.
- TURNER, R. and Z. SEARS; (2013), "Chapter 1.5. Travel & Tourism as a Driver of Employment Growth", in *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 Reducing Barriers to Economic Growth and Job Creation*, (J. Blanke and T. Chiesa, eds.), pp. 63-69, Geneva: World Economic Forum.
- UNWTO (United Nations World Tourism Organisation), 2015. *UNWTO Tourism Highlights 2015 Edition*. World Tourism Organization, 2015 (Elektronik Kopya), 30.05.2016.
- YAYA, Mehmet E.; (2009), "Terrorism and Tourism: The Case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, 20(6), pp. 477-497, doi : 10.1080/10242690903105414.
- ZELLNER, A.; (1962), "An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias", *Journal of the American Statistical Association*, 57, pp. 348-368.